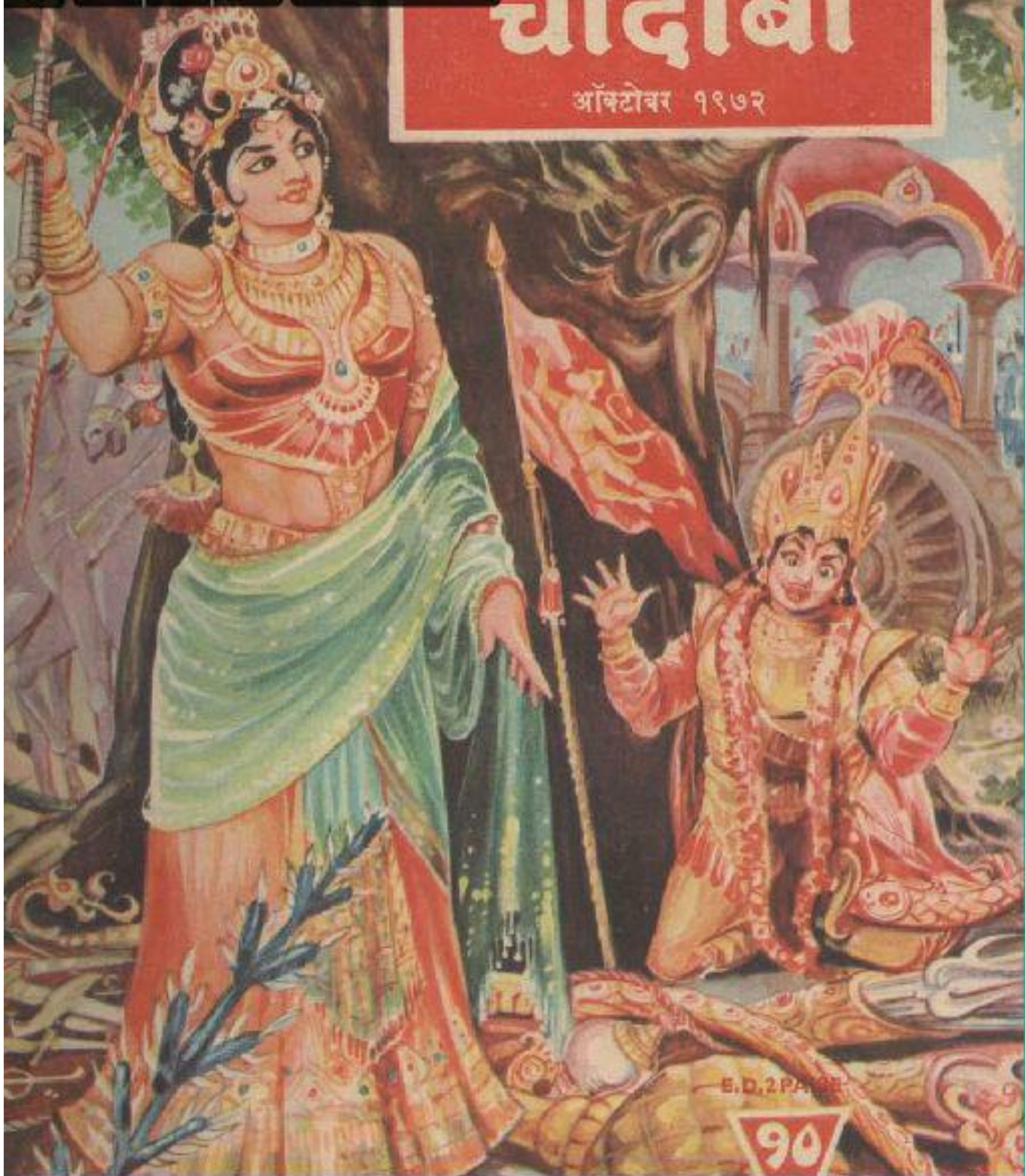

चांदोबा
ऑक्टोबर १९७२
९०

लवंगी मिर्ची

चार पांचशे वर्षें तरी होऊन गेली असतील, तेव्हांची ही गोष्ट आहे. राजपुतान्यात नन्हाजी नावाचा एक लहान मुलगा होता. लहानपणीच त्याचे वडील वारले म्हणून त्याच्या चुलत्यांकडेच तो लहानाचा मोठा झाला.

नन्हाजीने रजपुतांच्या रीतीप्रमाणे लहानपणीच घोडेस्वारी व खड्गविद्या उत्तम प्रकारे शिकून घेतली.

एकदा नन्हाजीच्या गावी कोणी परदेशी एक घोडा घेऊन आला. घोडा फार तापट होता. कोणाला तो पाठीवर बसूच देत नसे. ती गोष्ट नन्हाजीला कळताच त्याने घोडयावर चढून त्याला वठणीवर आणले. तो आपल्या दोघां चुलत्यांबरोबर त्याच घोडयावर बसून शिकारीला जाऊ लागला. नन्हाजीशिवाय तो घोडा इतर कोणाला बसू देत नसे.

एकदा एक तलवारींचा व्यापारी नन्हाजीच्या गावी काही तलवारी घेऊन नन्हाजीच्या वाडयात आला. नन्हाजी तलवारींकडे, मुले पेढेबरफी कडे जसे उत्सुकतेने पाहतात तसा पाहू लागला. तो एकेक तलवार हातात घेऊन जणुं काही चांगली पारख असल्या सारखा पाहू लागला. परंतु त्याला एकदेखील तलवार मनासारखी आढळत नाहीसे व्यापाऱ्याला वाटले.

परंतु व्यापाऱ्याने मुलाची उत्सुकता पाहून नन्हाजीला एक सुंदर तलवार काढून दिली. ती तलवार पाहून त्याला हवी होती तशी तलवार मिळाल्याचा आनंद त्याच्या डोळयात झळकू लागला. म्हणाला—"मला पाहिजे होती तशी तलवार पहिल्याने पहायला मिळाली आहे! ही तलवार माझ्या हाता्त असेपर्यंत कोणी मला जिंकू शकणार नाही."

[illegible] आपल्या चुलत्यांकडे गेला आणि म्हणाला—"काका! मला ही तलवार विकत घेऊन द्या."

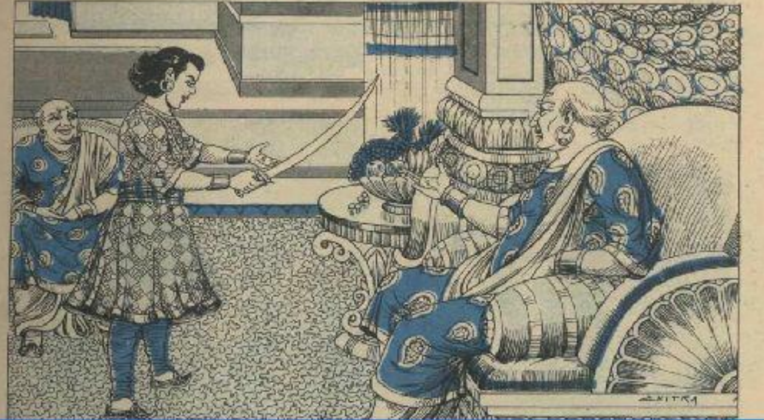
तेव्हां त्याचा चुलता म्हणाला—"बाळ! आम्ही आहों तोंपर्यंत तुला तलवारीची गरजच काय?"

त्याचा दुसरा चुलता म्हणाला—"नन्हाजी! प्रत्येकाने झेपेल तेच काम करावे. अरे, ही तलवार किती मोठी आहे? तुला पेलणार नाही."

"असू दे, चिटुकली तलवार माझ्या काय कामाची? आतां मी मोठा झालो आहे. म्हणून मला मोठीच तलवार हवी!" नन्हाजी म्हणाला.

तेव्हां त्याच्या चुलत्यांनी त्याची समजूत घातली. म्हणाले—"बाळ, तलवार मोठी आहे की लहान यावरून माणसाचे शौर्य पारखले जात नाही. तलवार हाती धरणाऱ्यात शौर्य, धैर्य व साहस किती आहे त्यावरून त्याला यशापयश मिळते. तलवार असली तर एक पाऊल पुढे टाकून फार तर युद्ध करावे लागेल."

नन्हाजीने निराश होऊन ती तलवार व्यापाऱ्याला परत दिली. आणखी काही दिवस लोटल्यावर एक दिवशी दरोडेखोरांनी त्यांच्या गावावर हल्ला करून सर्व गाई पळवून नेल्या. गावकरी अशा प्रसंगी डफ वाजवून धोक्याची सूचना इतर गावकऱ्यांना देत असत.

राजवाड्यात बसून डफाचा तो आवाज नन्हाजीने ऐकला आणि चवकशी करता लुटेरे गाई पळवून घेऊन गेल्याचे कळले.

नन्हाजीने विचार केला आपण गावात असतां अशी गोष्ट घडणे एक नामुष्कीची गोष्ट आहे. आपल्या दोघां काकांचा अपमान आहे. मला स्वस्थपणे घरात आरामशीर बसलेला पाहून माझ्या आईला अपमान वाटल्याशिवाय राहणार नाही.

नन्हाजी जास्त वेळ विचार करीत बसला नाही. लगेच घोड्यावर बसला व त्याने लुटेरे ज्या दिशेने गाई पळवून घेऊन गेले होते त्या दिशेने घोडा भरधांव सोडला आणि थोड्याच वेळात त्या लुटेऱ्यांना एका जंगलात गाठले.

लुटेऱ्यांचा नायक नन्हाजीला पाहून हसत म्हणाला–"अजून मिसुरड्या सुद्धा फुटल्या नाहीत आणि हे क्षत्रिय वीर आले आहेत गाई सोडवून न्यायला."

नन्हाजी प्रत्युत्तर देण्याच्या फंदात पडला नाही. नायकाला असावध पाहून त्याने नायकावरच वार केला. परंतु नायकाने शिताफाने खाली वाकून त्याचा वार चुकविला. तरी त्याचे नाक कापले गेले व तोंड रक्तबंबाळ झाली.

नायक चवताळून म्हणाला–"या पोराची खांडकी उडवून फेका घारी गिधाडांसमोर."

त्यावेळी जी चकमक झाली त्या गडबडीत गाई पळाल्या आणि सरळ गावाच्या दिशेने पळून गेल्या. एकट्याने इतक्या चोरांशी युद्ध करणे शहाणपणाचे नाही असा विचार करून नन्हाजीने घोडा मागे वळविला आणि आपल्या गावाच्या दिशेने भरधाव सोडला. लुटेरे त्याला पकडू शकले नाहीत.

गाई गोठ्यात परत आलेल्या पाहून गावकरी चकित झाले व त्यांनी नन्हाजीची पाठ थोपटली. त्याच्या काकांनी त्याला शाबासकी दिली आणि म्हणाला–"लवंगी मिर्ची लहान असली तरी फार तिखट असते!"

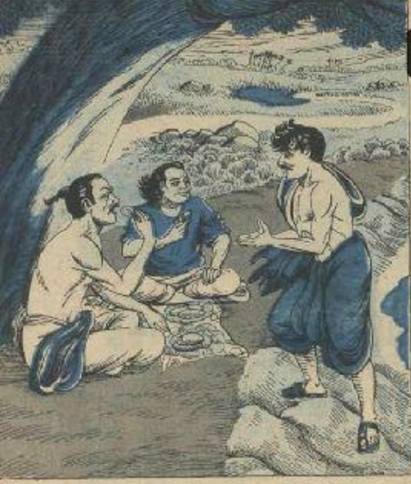
पांच भाकऱ्या

एकदां रामू व श्यामू नावाचे दोघे मित्र प्रवासाला निघाले. ते दोघे कित्येक दिवस बराच दूरचा प्रवास करून एका गावी संध्याकाळी एका खानावळीत उतरले. दुसऱ्या दिवशी ते पुढे निघाले तेव्हां त्यांनी खानावळीच्या मालकिणीला सांगून ठेवले होते की पुढे प्रवासात खायला भाकऱ्या करून द्याव्या. त्याप्रमाणे खानावळवालीने त्यांना भाकऱ्या बांधून दिल्या, रामूला तीन व श्यामूला दोनच. तिला काय वाटले कोणास ठाऊ? तिला रामूचा स्वभाव आवडला होता की काय, पण तिने दोघांना भाकऱ्या तीन व दोन अशाच दिल्या आणि तिने त्या दोघांना निरनिराळ्या पुडक्यात बांधून दिल्या होत्या.

दोघे पुढल्या प्रवासाच्या वाटेवर दुपारपर्यंत चालत होते. ऊन वाढू लागले व दोघांना भूकपण लागली होती. त्याचवेळी त्यांना एक तलाव दिसला. म्हणून दोघे एका तलावाच्या काठी खाऊन घेण्याचे ठरवून एका झाडाखाली उतरले. नंतर आपापले सामान ठेवून तलावावरून हातपाय धुऊन आले आणि आपापली पुडकी सोडून खायला बसले. तेव्हां दोघांना कळले की एकाला एक भाकरी जास्त आहे. श्यामूला राहवले नाही, तो म्हणाला "खानावळवालीने भाकऱ्या बांधून दिल्या खऱ्या, पण कायरे, एकाला जास्त व एकाला कमी अशा कां द्याव्या?"

रामू म्हणाला–"जाऊ दे रे! तिने जाणून बुजून केले असेल असे वाटत नाही मला. चुकून झाली असेल एका पुडक्यात एक जास्त! तिने तीन तीन समजूनच ठेवल्या असतील. आणि आपल्याला या भाकऱ्या खाववणार देखील नाहीत इतक्या जाडजूड आहेत. तुला दोन पेलणार नसतील

क. सरोजिनी पांडे

तर माझ्यातली एक तुला देतो. मला एक पुरेल."

रामू म्हणाला तेवढ्याने श्यामूच्या मनाचे समाधान झाल्या सारखे दिसले. दोघे खायला बसणार इतक्यात सोमु नावाचा आणखी एक जण तेथे आला. तो दमून भागूनच आला होता. म्हणाला– "मित्रहो, मी तुमच्याच सारखा दमून भागून आलो आहे. तुम्हांला शक्य असेल व जमत असेल तर एखादी भाकरी मला देऊ शकाल का?" दोघांनी त्याला, "या हो या, त्यात काय? बसा आमच्याबरोबर खायला," असा आग्रह केल्यावर तो खायला बसला. तिघांनी सारखे सारखे वांटे करून [illegible] तिथे काही वेळ झाडाखाली झोपले.

तो तिसरा प्रवासी उठला तेव्हां एकटा रामूच जागा होता. तो रामूला म्हणाला– "मी पुढे निघतो, मला लवकर निघाले पाहिजे. तुमच्या मित्राला माझे नमस्कार सांगा!" असे सांगून व दोघांचे आभार मानून तो निघून गेला. जाते वेळी त्याने रामूच्या हातात पांच रुपये ठेवले व रामू 'नको नको' म्हणत असूनही तो निघून गेला.

श्यामू उठल्यावर रामूने त्या तिसऱ्या प्रवाश्याने पांच रुपये दिल्याची गोष्ट सांगून श्यामूला दोन रुपये दिले. पण श्यामूच्या मनाचे तेवढ्याने समाधान झाले नाही. म्हणाला–"कायरे, आपण सारखे वांटे करून घेऊन भाकऱ्या खाल्या. म्हणून त्याने दिलेले पैसे आपण सारखे सारखे वांटून घेतले पाहिजेत. म्हणजे हिशोबा प्रमाणे तू मला आणखी अर्धा रुपया दिला पाहिजेस."

रामूने अनेक प्रकारे श्यामूला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला, पण तो विचार करायलाच तयार नव्हता, भांडण करायलाच उभा राहीला आणि म्हणाला– "चल, या गांवातल्या कोणा तरी तिऱ्हाइताला जाऊन विचारू या. तो सांगेल तो न्याय आपल्याला मान्य होईल."

[illegible] जाऊं या."

त्याप्रमाणे दोघे गावच्या पाटलाकडे गेले. पाटलाने दोघांचे म्हणणे शांतपणे ऐकून घेतले. नंतर काहीवेळ विचार करून व मनाशी काहीतरी ठरवून त्याने दोघांकडून सोमूने दिलेले रुपये मागून घेतले आणि रामूला चार व श्यामूला एक रुपया देत म्हणाला–"न्यायाची गोष्ट म्हणाल तर असेच वांटे होणार?"

श्यामू "अन्याय, अन्याय!" म्हणून ओरडू लागल्यावर पाटील त्याला शांतपणे बसायला सांगून म्हणाले–"हे पहा, तुम्हीच नाही का सांगितलेत की तुम्ही तिघांनी पांच भाकऱ्या सारख्या सारख्या वांटून खाल्या. एकेका भाकरीचे तुम्ही किती तीनतीन तुकडे केले होते नाही का? ते एकंदर पंधरा झाले. प्रत्येकाला पांच पांच खायला मिळाले. तुझ्या दोन भाकऱ्यांचे तीनतीन प्रमाणे सहा तुकडे झाले. त्यातले तू स्वत: किती खाल्लेस, पांच खाल्लेस व एक सोमूला मिळाला. रामूच्या तीन भाकऱ्यांचे किती तुकडे झाले? नऊ तुकडे झाले, नाही का? त्यातले त्याने पाच खाल्ले व चार सोमूला दिले. अशातऱ्हेने सोमूला तुझ्या तुकड्यांतला एक व रामूच्या तुकड्यांतले चार, एकूण पांच तुकडे मिळाले. सोमूने पांच रुपये दिले होते. म्हणून रामूला त्याने सोमूला दिलेल्या चार तुकड्याबद्दल चार रुपये व तू दिलेल्या एका तुकड्याबद्दल तुला एक रुपया मिळाला."

पाटलाचा तो निवाडा ऐकून श्यामू निरुत्तरच झाला. त्याला बोलायला जागाच उरली नाही. तरी रामू पुन्हां श्यामूला त्याने देऊ केलेला आणखी एक रुपया देऊ लागला. पण श्यामूने घेतला नाही. म्हणाला– "मी मूर्खासारखा भांडू लागलो आणि माझी कान उघाडणी करून घेतली. त्याबद्दल मला शिक्षा द्यायच्या ऐवजी तू बक्षिस देतो आहेत, हे नाही मला मान्य!" असे सांगून तो हंसत पुढच्या प्रवासाला निघाला.

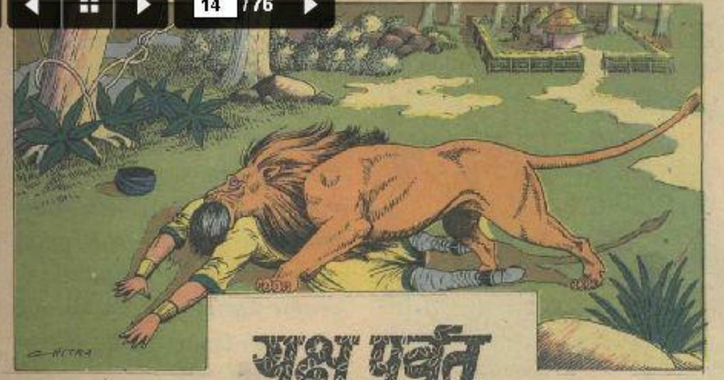
अमरवाणी

ताव न्महताम् महिमा
याव न्न किमपि हि याच्यतेलोक:,
बलि मनुयाचन समये
श्रीपति रपि वामनो जात: ।   ॥ १ ॥

[थोरांचे थोरपण ते कोणासमोर हात पसरीत नाहीत तोपर्यंतच टिकते. बली चक्रवर्तीसमोर लक्ष्मीपती विष्णूने हात पसरला तेव्हां तो वामन झाला की नाही ?]

माता निंदति, नाभि नंदति पिता,
भ्राता न संभाषते,
भृत्य: कुप्यति, नानुगच्छति सुत:,
कांतापि नालिंगते,
अर्थप्रार्थनशंकया न कुरुते
सल्लापमात्रम् सुहृत्,
तस्मा दर्थ मुपार्जय श्रुणि सखे
ह्यर्थेन सर्वे वशा: ।   ॥ २ ॥

[मातादेखील आपल्या गरीब मुलाची निंदा करते, व पिता त्याच्यावर खूष नसतो. त्याचे भाऊ त्याच्याशी बोलत सुद्धां नाहीत. नोकरदेखील त्याच्यावर राग दाखवितात. मुले त्याच्या सांगण्याप्रमाणे वागत नाहीत. जीवश्च कंठश्च मित्र तो पैसे मागू लागेल म्हणून त्याच्याशी बोलायला देखील टाळतात. (तात्पर्य जवळ पैसा असेल तर सर्व नीट वागतात.) म्हणून (बाबा रे!) धनार्जन कर.]

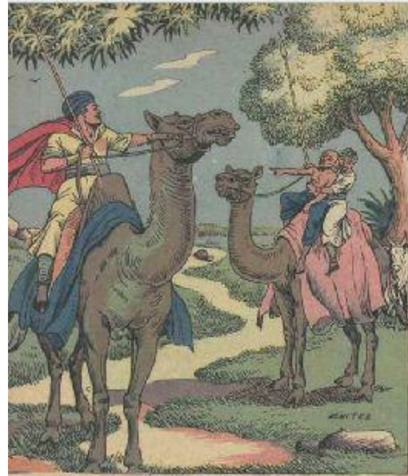
यक्ष पर्वत

[३]

[लुटेऱ्यांच्या नायकाने स्वर्णाचारीला बंदी करून घेऊन उंटावर बसवून घेतले. त्याने जंगलातल्या क्षत्रिय तरुणांविषयी स्वर्णाचारीकडून सर्व माहिती काढून घेतली. विघ्नेश्वर पुजाऱ्याने स्वर्णाचारीला वांचविण्यासाठी क्षत्रिय वीरांचा पाळलेला सिंह सोडला. सिंहाने एका लुटाऱ्यावर उडी मारून त्याची मानगुटी धरली. पुढे–]

पाळलेल्या सिंहाने अनपेक्षितपणे लुटेऱ्यांच्या नायकाच्या एका अनुयायावर उडी मारली. नायक पुढे काय करावयाचे या विषयी क्षणभरच विचार करायला थांबला असेल. त्याने आपला भाला सिंहावर फेकला. पण त्याचा नेम चुकला आणि भाला सिंहापासून एका पावलावर दूर जाऊन जमिनीत रुतला. सिंहाने एका लुटेऱ्याला लोळवले.

लुटेऱ्याच्या नायकाने चारीबाजूला नजर फिरवून पाहिले. सिंहाने ज्या लुटेऱ्याला ठार केले होते त्याचा उंट स्वत:चा जीव वांचविण्यासाठी पळून शेजारच्या झाडीत निघून गेला होता. दुसऱ्या एका उंटावर स्वर्णाचारीला बसविले होते. तो मोठमोठ्याने ओरडत होता,–"मला वांचवा हो, मला वांचवा!" तो उघडपणे नायकाला उद्देशून ते म्हणत असला तरी खरा हेतु

दुसराच होता. क्षत्रिय युवक जवळपास कोठे असले तर त्यांना ते ऐकू जावे, हाच त्याचा मुख्य उद्देश होता.

लुटेऱ्यांचा नायक आपल्या अनुयायाला सिंहाच्या हातातून वांचवू शकला नाही. सिंहासमोर तो किती असहाय्य अवस्थेत तडफडत होता, हे नायकाला स्पष्ट दिसत होते. पण त्याला आपल्या अनुयायाला वांचविणे अशक्य आहे, हेदेखील कळत होते. त्याचा अनुयायी जमिनीवरच काही वेळ तडफडून शेवटी गतप्राण झाला. सिंहाने त्याला आपल्या तोंडाने एक दोनदा हलवून पाहिले व त्याची हालचाल बंद झालेली पाहून तो लुटेऱ्यांच्या नायकाकडे पहात

मधून तो त्याच्या मालकाच्या गाईकडे पहात होता.

नायकाला वाटले की सिंह त्याच्यावर उडी मारणार किंवा गाईला धरून नेणाऱ्या त्याच्या अनुयायाला ठार करणार. पहिल्याने त्याला वाटले होते की सिंह गाईला खायला धावणार. परंतु सिंहाचे लक्ष गाईकडे नव्हतेच. त्याची नजर गाईला धरून नेणाऱ्या लुटेऱ्यावर खिळलेली होती. म्हणून त्याने गाईला सोडून दिले तर कदाचित तो वांचेल असे नायकाला वाटले.

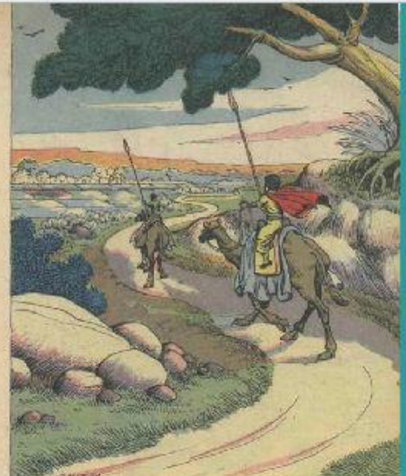
त्याप्रमाणे त्याने आपल्या अनुयायाला गाईला सोडून द्यायला सांगितले आणि स्वत:चा जीव वांचविण्याचा सल्ला दिला. तो मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"अरे मूर्खा! तुझ्या मूर्खपणाने आपला एक साथी सिंहाच्या आहारी गेला. तू सिंहाला येत असलेला पाहून गायीला सोडून दिले असतेस तर तो वांचला असता. निदान आतां तरी गाईला सोडून देऊन स्वत:चा जीव वांचव. गाय पळू लागली की सिंह तिच्या पाठोपाठ पळून जाईल."

त्यानंतर तो स्वर्णाचारीकडे वळून म्हणाला–"काय रे ए, वास्तुशास्त्र्या! तोंड बंद करशील की नाही की ढकलू तुला खाली? सिंह तुझ्या समाचाराला आहे उभा तेथे."

आनंदच वाटला. कारण सिंह त्याला चांगला ओळखत होता. सिंहाकडून त्याच्या केसाला ही धक्का होणार नाही हे त्याला माहीत होते. म्हणून तो म्हणाला–"सरदार! मला लोटा खाली! सिंहाने खाल्ले तरी आपल्या मातृभूमीवर मेल्याचे सुख माझ्या आत्म्याला होईल. स्वत:च्या जन्मभूमीवर मरण आल्याच्या आनंदापेक्षा जास्त आनंद आणखी कशात आहे?"

लुटेऱ्यांच्या नायकाला प्रथम स्वर्णाचारीला उंटावरून खाली ढकलून मोकळे व्हावे असे वाटले खरे, पण लगेच त्याला नवीन राजधानी स्थापन करण्याची गोष्ट आठवली आणि त्यासाठी स्वर्णाचारीचा उपयोग होईल असा विचार करून त्याने स्वर्णाचारीला उंटावरून खाली ढकलण्याचा विचार बदलला. म्हणून तो आपल्या दुसऱ्या एका अनुयायाला म्हणाला–"स्वर्णाचारीला खाली फेकू नकोस, आपल्याला राजधानी निर्माण करण्याच्या वेळी त्याची गरज भासेल. त्या वेळी त्याने आपले ऐकले नाही तर त्याची शकले उडवून कुत्र्या मांजरासमोर फेकू."

स्वर्णाचारीला आता सुटका होण्याचा मार्ग दिसेना. म्हणून तो सिंहाकडे वळून ओरडू लागला–"भीमा! भीमा!" थोडा

वेळ थांबून तो पुन्हा ओरडला–"वांचवा! वांचवा!"

त्या पाळलेल्या सिंहाचे नावच भीम होते. आपले नाव ऐकून त्याने एकदा गर्जना केली आणि एकदा आपली अयाळ हलवून स्वर्णाचारी बसला होता त्या उंटावर उडी मारली. त्याच वेळी ज्या लुटेऱ्याने गाईला धरले होते त्याने गाईला सोडले आणि उंटाला पळायला खूण केली. उंट भरधाव पळू लागला आणि त्याच्या पाठीमागून नायकाने आपला उंट पळविला.

सिंहाने गाईला पळत झोपडीकडे जाताना पाहिले व आपले काम संपले जणु अशा तऱ्हेने झोपडीकडे निघाला.

विघ्नेश्वर पुजारी झोपडीआड उभा राहून ते सर्व दृश्य पहात होता. त्याचा मित्र स्वर्णाचारी संकटात सापडला होता. त्याला कोणत्याही प्रकारे वांचविणे आपले कर्त्तव्य आहे, असे त्याला वाटले. परंतु त्याला स्वतःला ते शक्य नव्हते आणि त्या वेळी क्षत्रिय तरुण जागेवर असते तर हे संकट ओढवलेच नसते.

सुदैवाने त्याच वेळी दोघे क्षत्रिय तरुण आपली शिकार संपवून परत येत असलेले त्याला दिसले. त्या दिवशी त्यांची शिकार यशस्वी झाली होती. एकाच्या खांद्यावर एक हरण लोंबत होते. दुसऱ्याच्या खांद्यावर दोन रान कोंबड्या आणि हातात …र ससे होते. दोघे निश्चितपणे आनंदाने बोलत परत येत होते.

दोघे झोपडीजवळ येऊन पोचले तेव्हां त्यांचा पाळलेला सिंह त्यांच्या पायाजवळ जाऊन चाटू लागला. सिंहाला असा मोकळा सुटलेला पाहून दोघां क्षत्रियांना आश्चर्य वाटले. कारण जातांना त्यांनी त्याला पिंजऱ्यात ठेवले होते. तो बाहेर आला कसा? त्याने कोणाला ठार तर केले नसेल? हा पिंजऱ्या बाहेर येणेच शक्य नव्हते इतक्या सावधगिरीने त्यांनी पिंजरा बंद केला होता. तरीदेखील त्याला बाहेर आलेलापाहून दोघे चकित होऊन सिंहाकडे व झोपडीकडे पाहू लागले.

त्याच वेळी पुजारी एका झाडाआडून पुढे पळत आला आणि रडक्या आवाजात म्हणाला–"शूर हो! आपला सर्वनाश झाला!"

ते ऐकून दोघे क्षत्रियवीर अवाक् होऊन परस्परांकडे थोडा वेळ पहात उभे राहले. त्यांपैकी एकाने पुजाऱ्याकडे जरा करड्या दृष्टीने पहात विचारले–"सर्वनाश! कसा काय? सिंह पिंजऱ्याबाहेर कसा काय आला? बोल, लवकर काय झाले?" असे म्हणत तो सिंहाच्या आयाळीवर हात फिरवून त्याला गोंजारू लागला.

[illegible] सारा वृत्तांत वर्णन करून सांगितला. म्हणाला–"खड्गवर्मा व जीवदत्त! येथे जास्त वेळ उभे राहण्यापेक्षा, झोपडीत चल, म्हणजे सर्व कळेल. झोपडीपासून जवळच भीमाने ठार केलेल्या एका माणसाचे प्रेत दिसेल. ईश्वर कृपेने गाय व तिचे वासरू दोन्ही वांचली आहेत."

पुजाऱ्याच्या तोंडून ते ऐकून खड्गवर्मा व जीवदत्त यांना आश्चर्याबरोबर रागपण आला. पुजाऱ्याच्या तोंडून उंटावरुन आलेल्या लोकांचे वर्णन ऐकून ते चकितच झाले. त्या जंगलात काही रानटी जातीच्या वस्त्या आहेत एवढेच त्यांना माहीत होते. पण उंटावरुन येणारे हे लोक कोण बरे असावेत? त्या लोकांनी आपल्या झोपडीत शिरून कायकाय उद्योग केले असतील बरे? आणि स्वर्णाचारीला उचलून घेऊन कां बरे गेले? म्हणजे ते धाडसीच असले पाहिजेत. स्वर्णाचारी किती झाला तरी आपल्या आश्रयाला आलेला एक असहाय मनुष्य आहे. त्याला वांचविणे आपले कर्त्तव्य आहे. असे निरनिराळे विचार त्यांच्या मनात येत होते.

खड्गवर्मा म्हणाला–"जीवदत्त! आपल्याला जास्त विचार करण्यात वेळ न घालविता त्या उंटावरून पळून जाणाऱ्यांचा

पाठलाग केला पाहिजे. स्वर्णाचारीला आपण वेळीच सोडविले नाही तर ते त्याच्या जिवाचे बरे वाईट केल्याशिवाय राहणार नाहीत." असे म्हणत त्याने आपली तलवार उपसली. त्याचा संताप त्याच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसत होता.

जीवदत्त आपल्या मित्राच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हणाला–"खड्ग, अरे अशी घाई करून कसे भागेल? संकटात विचार केल्याशिवाय उडी घेणे म्हणजे शौर्य नाही. शत्रू किती आहेत? आपल्या झोपडीत ते शिरले, यात त्यांचा काहीतरी हेतू असणार. या सर्व गोष्टींचा विचार नको का करायला? वाळवंटांत राहणारे उंट या जंगलात

कसे काय आले? त्यांना घेऊन येणारे लोक वाळवंटात राहणारे असले पाहिजेत. पहिल्याने, आपण झोपडीतले त्यांनी काही उचलून तर नाही नेले, हे पाहिले पाहिजे. नंतर पुढे काय करायचे ते ठरवू या."

खड्गवर्मा व जीवदत्त झोपडीत जाऊ लागले तेव्हां पुजारी म्हणाला–"पहिल्याने त्या झुडपाजवळ पडलेले ते प्रेत पाहून घ्या. भीमाने त्याला तेथे ठार केले आहे."

खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे त्या प्रेता-जवळ गेले. खड्गवर्माने पायानेच प्रेत हलवून पाहिले. जीवदत्त त्या प्रेताकडे गंभीरपणे पाहून म्हणाला–"हा मनुष्य रानटी जातीचा दिसत नाही. याचा [illegible] दूरच्या प्रदेशातून आलेला दिसतो आहे."

"हा जिवंत असता तर आपल्याला किती तरी गोष्टी याच्याकडून कळल्या असत्या. पण भीमाने याला जिवंत राहू दिले नाही. तो बिचारा तरी काय कर-णार? गाईला धरून नेताना पाहून त्याने समोर सांपडला त्याला धरून ठार केले."

त्यानंतर दोघे झोपडीत गेले. तेथे कित्येक वस्तू अस्ताव्यस्त पडलेल्या होत्या. भिंतीवर टांगून ठेवलेले धनुष्य, बाण, भाता वगैरे शस्त्रे नाहीशी झालेली होती.

"या चोरांना आपल्या झोपडीत चोरून नेण्यासारख्या वस्तू दिसल्या त्या ह्याच. या गुलामांना सोडतां कामा नये. आतां यांची शिकार केली पाहिजे. हे लोक आले कोठून आणि गेले कोठे, गेंडे जातीच्या लोकांना नक्कीच कळले असेल." जीवदत्त म्हणाला. नंतर पुजाऱ्याकडे वळून म्हणाला–"विघ्नेश्वर पुजारी! तू जाऊन जवळपास जंगलात गेंडे जातीचा कोणी मनुष्य आहे का पाहून त्याला बोलावून घेऊन ये."

विघ्नेश्वर पुजारी झोपडीबाहेर येऊन पाहतो तर झोपडीच्या चारी बाजूच्या कुंपणाजवळ गेंडे जातीचा राजा अरण्यमल्ल व त्याचे अनुयायी बोलत उभे असलेले दिसले. विघ्नेश्वर पुजारी जवळ जाऊन [illegible] परत आले आहेत. उंटा-वरून येणाऱ्या लुटेऱ्यांना तुम्ही कोणी पाहिले का? ते माझा मित्र स्वर्णाचारी याला उचलून धरून घेऊन गेले हो!"

ते ऐकून अरण्यमल्लचा चेहरा पांढरा फट्ट पडला. म्हणाला–"पुजारी दादा! या लुटेऱ्यांना पाहिलेत का विचारता आहां? अहो, हे लोक आमचे उभे पीक कापून घेऊन गेले आणि आम्ही त्यांना अडवू शकलो नाही. आम्हांला स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी पळून जावे लागले. माझ्या काही अनुयायांनी त्यांना पाहिले. एका विचित्र तऱ्हेच्या जनावरांवर बसून ते लोक आले होते. स्वर्णाचारीला त्यांनी त्याच जनावरावर बसविले होते. खड्गवर्मा व जीवदत्त त्या वेळी येथे असते तर त्या दुष्टांची छाती होती का पुढे यायची? एक तरी जिवंत सुटला असता का?"

बाहेरचा तो आवाज ऐकून खड्गवर्मा व जीवदत्त झोपडीबाहेर आले. अरण्यमल्ल जवळ जाऊन म्हणाला–"दादा! आमच्या-वर आकाश कोसळले आहे हो. आमची सर्व शेते लुटून नेली हो! आमच्या गेंडे जातीच्या लोकांनी पराभव कसा असतो हे कधी पाहिले नाही. पण आज पहिल्याने त्या दुष्ट लोकांना पाठ दाखवावी लागली!"

उंटावरून येणाऱ्या लोकांनी पिके लुटून नेल्याचे दोघांना कळले पण गेंडे जातीच्या लोकांना त्यांच्यासमोर हिंमत हारून कां

पळून जावं लागावं हे दोघांना कळेना. खड्गवर्माला त्यांच्या भित्रेपणाची चीड आली. म्हणाला–"तू स्वतःला आपल्या जातीचा राजा म्हणवितोस व तू पळपुट्या-सारखा पळून गेलास तर त्या बिचाऱ्यांनी कोणाच्या तोंडाकडे पहायचे ?"

"दादा! मी त्यांना पाहून पळालो होतो. आमचे महाराज तेव्हां तेथे नव्हते!" मंत्री शिलामुखी पुढे होऊन आपल्या राजाचा बचाव करीत म्हणाला.

"त्यांच्याजवळ तुम्हांला माहीत नसलेली हत्यारे होती का? कीं त्यांचे उंट पाहून तुमचे गेंडे घाबरून पळाले?" जीवदत्तने विचारलें.

शिलामुखीने काय झालें ते सविस्तर सांगितलें. म्हणाला–"त्या लुटेऱ्यांच्या हातात भाले व तलवारींशिवाय काही नव्हते. परंतु तुम्ही म्हणालात ते उंट नावाची नवीन जनावरे पाहून आम्हांला कां कोणास ठाऊक धडकीच भरली. मी किंवा आमच्या अनुयायांनी त्या विचित्र जना-वरांना पूर्वी कधी पाहिले नव्हते. म्हणून तीं जनावरें आम्हांला फार भयंकर असावीशी वाटली."

"बरें, आतां झालें ते झालें. प्रथम आपण त्यांच्या हातातून स्वर्णाचारीला वांचविले पाहिजे. नंतर त्यांची छान खोड मोडली पाहिजे, कधी या बाजूला वळून पहायची हिंमतच होता कामा नये, त्या दुष्टांची. तुम्ही पुढे जाऊन ते कोणत्या वाटेनं निघून कोठे गेले हे पाहून या. आम्ही सूर्यास्ताआधी थोडा वेळ येथून निघू. त्यापूर्वी आम्हांला त्यांच्या हाल-चालींची माहिती मिळाली पाहिजे." जीवदत्त म्हणाला.

जीवदत्त बोलतच होता. त्याचे बोलणं पुरे होण्यापूर्वीच अरण्यमल्लनं आपल्या चौघां अनुयायांना बोलावून लुटेऱ्यांच्या मागावर जाऊन त्यांच्या हालचालींची माहिती गोळा करून यायला सांगितले. त्याप्रमाणे ते चौघे गेंड्यावर बसून डोंगरी ओढ्याच्या वाटेने निघाले. (क्रमशः)

अपूर्व मैत्री

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्या-वर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू स्वर्ग मिळावा म्हणून हे कष्ट सहन करीत असशील तर तुला शेवटी तुझे परिश्रम व्यर्थ झाल्याचे दिसून येईल. कारण स्वर्गप्राप्तीसाठी पुण्यच करावे लागते असे नाही. समाजात घृणित समजली जाणारी पापे करून देखील अघोरदासा-सारख्याला स्वर्गप्राप्ती झाली होती. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

वाराणसी येथे एका गुरुगृही अनेक ब्रह्मचारी विद्याभ्यासासाठी येऊन राहीले होते. त्या गुरुकुलात तेजसिंह नावाचा एक क्षत्रिय मुलगा वयाच्या आठव्या वर्षी

येऊन विद्याध्ययन करू लागला. तो फार हुशार होता. विद्याध्ययनाबरोबर त्या काळी शिष्यांना गुरूची सेवा करावी लागे. इंधन व समिधा रानात जाऊन आणण्याचे काम तेजसिहाकडे होते.

रानात अघोरदास नामक एका मुलाशी तेजसिहाची मैत्री जमली. कारण दोघांची दररोज भेट होत असे. जंगलात राहणाऱ्या जातीचे जीवित कसे चालते हे अघोरदासाकडून तेजसिहाला कळले. अघोरदासाचा बाप एका रानटी जातीचा नायक होता. त्या जातीचे लोक चोरी करून किंवा वाटसरूंना लुटून आपला उदरनिर्वाह चालवीत असे. अघोरदासाचा बाप त्या विद्येत फार हुशार होता. तो कधी कधी खेडे- [illegible] परंतु तो आपल्या जातीच्या लोकांत फार लोकप्रिय होता. कारण लुटून आणलेले सर्व धन तो आपल्या जातीच्या लोकांत वाटून टाकी.

परंतु तेजसिहाला अशातऱ्हेने त्याच्या मित्राला किंवा त्याच्या जातीच्या लोकांना जगावे लागते हे ऐकून वाईट वाटले. त्याने मित्राला विचारले–"मित्रा! तू मोठा झाल्यावर असेच आयुष्य चालविणार का? सभ्य लोकांसारखे जिणे तुला आवडत नाही का?"

ते ऐकून अघोरदास म्हणाला–"मित्रा! पिढयान्‌पिढया आम्ही हाच एक धंदा [illegible] मिळाले आहे. परंतु मला आमच्या समाजातले शिक्षण मिळाले आहे. तू आमच्यासारखा राहू लाग, असे मी म्हटले तर तुला पटेल का? तसेच मला तुमच्यासारखे राहणे कसे आवडेल?"

दोघांच्या आयुष्यात व जीवितात इतका फरक होता, परंतु त्यांच्या मैत्रीत कोणत्याही प्रकारे बाधा आली नाही.

काही वर्षांनंतर तेजसिह आपला विद्याभ्यास संपवून आपल्या घरी परत जाण्यापूर्वी आपल्या मित्राचा निरोप घ्यायला विसरला नाही.

तेजसिहाला काशीच्या राजाच्या पदरी नोकरी मिळाली. तिकडे बाप मरण पावल्यावर अघोरदास त्यांच्या जातीचा नायक झाला. त्याने बापसे बेटा सवाई या लोकोक्तीप्रमाणे आपल्या चोरी व वाटमारीच्या धंद्यात बापापेक्षा कांकणभर जास्तच यश मिळविले. हळूहळू त्याची दहशत राज्यभर प्रजेला वाटू लागली. वाराणसी नगराबाहेर कोणी व्यापारी जाईनासा झाला व नगरात प्रवेश करण्याचे परदेशी व्यापाऱ्यांनी सोडून दिले. चोरांना पकडण्याचा प्रयत्न राजाने पुष्कळ केला, परंतु चोरांचा धुमाकूळ वाढतच गेला. राजाचे शिपाई चोरांना धरायला जात, पण जंगलाच्या आश्रयाला राहून चोर आपले रक्षण करीत. म्हणून काशीच्या राजाने. चोरांचा सरदार अघोरदास याला

धरून देणाऱ्या तरुणाशी राजकन्येचा विवाह करून त्या तरुणालाच आपले राज्य देण्याचे वचन जाहीर केले. ते कळल्यावर अनेक क्षत्रिय वीरांनी अघोरदासाला धरून आणण्याची शिकस्त करून पाहिली, परंतु कोणालाच यश आले नाही.

तेजसिंहाने त्याच्या बालमित्राच्या अत्याचारांची गोष्ट ऐकली, तेव्हां त्याला फार वाईट वाटले. आपण त्याचे मन वेळीच वळवून त्याला सन्मार्गाला लावले असते तर ही पापकृत्यं त्याच्या हातून घडली नसती. एका सभ्य नागरिकासारखा तो आयुष्य घालवू लागला असता. परंतु आपणच मनापासून त्याचे मन वळविण्याचा प्रयत्न केला नाही ही आपलीच चूक झाली, असे त्याचे मन त्याला खाऊ लागले.

अघोरदास कोठे राहतो, काय करतो, त्याचे मित्र व संगीसाथी कोण या गोष्टींची माहिती तेजसिंहाइतकी आणखी कोणालाच नव्हती. तरी तो इतके दिवस गप्प राहला.

परंतु राजधानीतला व्यापार बंद पडू लागला. व्यापाऱ्यांची परदेशातली ये जा बंद झाली. नागरिक जीवन विस्कळित होऊन गेले. एक स्वामिभक्त चाकर म्हणून त्याने आपल्या धन्यावरचे ते संकट दूर करण्याचे ठरविले. तो निवडक शिपाई बरोबर घेऊन गेला आणि अघोरदास महाशक्तीच्या पूजेत मग्न झाला असता तेजसिंहाने त्याला बंदी केले आणि राजधानीत घेऊन आला. राजाने वचन दिल्याप्रमाणे तेजसिंहाशी राजकन्येचा विवाह करून देऊन त्याला आपले राज्य देऊन टाकले.

तेजसिंहाने अघोरदासाला जन्मठेप तुरुंगवासाची शिक्षा केली. परंतु त्याच्या राहण्याची व जेवण्याची उत्तम सोय करून दिली. राज्यात शांतता नांदू लागली. तुरुंगातच वृद्ध होऊन अघोरदास मरण पावला.

तेजसिंहाने एका प्रजावत्सल राजासारखं प्रजेला सुखी केले. अनेक वर्षे राज्य करून

परंतु त्याला आश्चर्य वाटले ते या गोष्टीचे की स्वर्गात त्याची अघोरदासाशी भेट झाली. परंतु स्वर्गात देखील मित्राबरोबर रहायला मिळणार याचा त्याला आनंदच झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, अघोरदास एक चोर व दरोडेखोर होता, पापी होता. पण मित्रद्रोह करून तेजसिंहाने देखील पाप केले नव्हते का? दोघांना स्वर्गप्राप्ती कशी काय झाली? दोघांची भेट स्वर्गात कशी झाली आणि त्यांची मैत्री तेथे कशी चालू राहीली?" या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

राजा विक्रमादित्य म्हणाला–"तेजसिंह व अघोरदास निरनिराळ्या वातावरणात वाढले होते व त्यांचे संस्कार निरनिराळे होते. त्यांनी दोघांनी आपापल्या परीने आपली कर्तव्ये चोख बजावली. अघोरदासाने चोरी केली, परंतु त्याने ती आपल्या जातीच्या रक्षणासाठी केली. म्हणून त्याला पुण्य मिळाले. त्याचप्रमाणे आपल्या प्रजेचे रक्षण करण्यासाठी तेजसिंहाने अघोरदासासारख्या चोराचे अत्याचार बंद करून पुण्य संपादन केले. त्यात दोघांचा व्यक्तिगत स्वार्थ कोठेच नव्हता. इतरांच्या स्वार्थासाठी त्यांनी ही पापे केली होती. म्हणून ही पापकर्मे पुण्यकर्मेच ठरली व म्हणूनच दोघांना स्वर्ग प्राप्ती झाली. आतां राहली मित्रत्वाची गोष्ट. मित्रता दोघांच्या परस्पर व्यक्तिगत भावनेचा परिणाम होता. समाज किंवा प्रजा यांचा संबंध त्या भावनेशी नव्हता. म्हणून स्वर्गात त्यांची भेट झाली तेव्हां समाज किंवा प्रजा आड येणे शक्य नव्हते."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच. वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

पापकृत्य कसे ?

एकदां एक संन्यासी लोकांना उपदेश करीत फिरत गावोगाव हिंडत असता एका गावी दोन चोर त्या संन्याश्याकडे येऊन त्याच्याबरोबर राहू लागले. एका चोराने संन्याश्याचे सोन्याचे ताट चोरले. ते पाहून दुसरा चोर म्हणाला–"अरे संन्याश्याची वस्तू चोरणे, म्हणजे पाप आहे !"

"संन्याश्यानेच दिले तर त्यात पाप नाही ना ?" पहिल्या चोराने विचारले.

संन्याश्याचे प्रवचन संपल्यावर सर्व लोक निघून गेले. तेव्हां पहिला चोर जवळ येऊन संन्याश्याला म्हणाला–"स्वामीजी ! मी एक अपराध केला आहे. मी सोन्याचे ताट चोरले आहे."

"तू ते त्याच्या मालकाला देऊन टाक, म्हणजे पाप लागणार नाही." संन्यासी म्हणाला.

"तर मग ते मी आपल्यालाच देतो." पहिला चोर म्हणाला.

"ते मला नको, ज्याचे असेल त्यालाच दे." संन्यासी म्हणाला.

"त्यांनी ते घेतले नाही तर ?" चोराने उलट प्रश्न केला.

"तर मग तू ते ठेवून घे." संन्यासी म्हणाला.

पहिल्या चोराने संन्याश्याला नमस्कार केला आणि ताट घेऊन दुसऱ्या चोराबरोबर निघून गेला.

संशयी शेट

एका गावी सोमू शेट नावाचा एक वाणी रहात असे. त्याचा व्यापार धंदा होता. त्याच बरोबर तो सावकारीचा धंदापण करी. त्याच्याकडे कल्लू नावाचा मुनीम होता आणि मल्लू नावाचा गुमास्ता होता. घरातली कामे करायला त्याने एक नोकर ठेवला होता. ते तिघे ही विश्वासपात्र नोकरच होते. परंतु सोमूशेटचा तिघांपैकी एकावर ही विश्वास नव्हता. कारण सोमूशेट संशयी स्वभावाचा होता. परंतु तो त्याचा कोणांवर संशय आहे ही गोष्ट प्रगट होऊ न देण्याची काळजी बाळगीत असे. आणि गंमत अशी की प्रत्येकाला असे वाटे की शेटजींचा विश्वास त्याच्यावरच जास्त आहे.

एकदां सोमूशेटला व्यापारा निमित्त परगावी जावे लागले. निघण्यापूर्वी त्यांनी बायकोला सर्वांवर कडक नजर ठेवायला सांगितले. बायकोने होकार दिल्यावर सोमूशेट निश्चित झाल्यासारखे भासले.

परंतु त्याच्या मनाचे तेवढ्यावर पूर्ण समाधान झाले नव्हते. म्हणून त्याने आपल्या मुनीमाला, गुमास्त्याला व नोकराला क्रमाक्रमाने बाजूला बोलावून दूसऱ्यांवर नजर ठेवायला सांगितले. त्याने प्रत्येकाला सांगितले की तोच काय तो विश्वासपात्र आहे व इतर दोघे लबाड आहेत म्हणून त्यांच्यावर नजर ठेवणे आवश्यक आहे. प्रत्येकाने शेटजींनी सोपविलेले काम इमाने इतबारे करण्याचे वचन दिले. तेव्हां सोमूशेटच्या मनाला थोडीशी निश्चिती वाटली. सोमूशेटने सर्वांना बजावून सांगीतले की, कोणी आपापल्या कामात कुचराई करू नये आणि परत आल्यावर आपल्या कामाचे टिपण दाखविले पाहिजे, सोमूशेट परगावी जाण्यास निघाला.

शेटजी निघून गेल्यावर शेटजींनी सांगितल्याप्रमाणे सर्व त्यांच्यावर सोंपविलेले काम दक्षतेने करू लागले. असेच दोनतीन दिवस गेल्यावर मल्लू मुनीमांना वाटले की कल्लू गुमास्त्याची त्यांच्यावर बारीक नजर आहे. या उलट गुमास्त्याला वाटले की त्याच्यावर नोकराची नजर आहे आणि नोकराला मालकिणीची नजर त्याच्यावर असल्याचे आढळून आले.

परंतु सर्व व्यवस्था स्वतः सोमूशेट करून गेले होते ही गोष्ट कोणाला कळली नाही. प्रत्येकाला वाटे की सोमूशेटची आपल्यावर मर्जी आहे आणि दुसऱ्याने जी संशयी नजर ठेवली आहे ती बद्दल शेटजीकरवी त्याला [illegible] प्रत्येकाने संशय वाढेल असे काही तरी काम करण्याचे ठरविले.

एक दिवशी मुनीमाने गुमास्त्यासमोरच मोठमोठ्या थाळ्यातून तांदूळ, डाळ वगैरे शिधा व एक लोटीभरून तूप कोठीतून काढून घेतले आणि निघून गेला. गुमास्त्याला अपार आनंद झाला. सर्वांसमक्ष थाळे भर-भरून तांदूळ डाळ घेऊन जायला स्वारीला कसे काय काहीच वाटले नाही. मालक परत आल्यावर चांगली खोड मोडली पाहिजे स्वारीची, असा गुमास्त्याने विचार केला.

दुसऱ्या दिवशी नोकरासमोर गुमास्त्याने एका पिशवीत पैसे ठेवले आणि ती पिशवी खिशात ठेवून निघून गेला, नोकराने ती गोष्ट मालक परत आल्यावर त्यांच्या कानावर घालून गुमास्त्याची कान उघाडणी करविण्याचे ठरविले. त्याने तारीख व वेळ खुणेसाठी लिहून ठेवली.

तिसऱ्या दिवशी एक भाजीवाली सोमूशेटच्या घरी आली. नोकर आपले काम सोडून बाहेर आला व त्या भाजीवालीशी थट्टा मस्करी करीत बोलू लागला.

नोकराचे ते वागणे मालकिणीला आवडले नाही. भाजीवाली सांगेल तो भाव देऊन नोकर भाजी विकत घ्यायला मागेपुढे पाहणार नाही असे देखील तिला वाटले. ती [illegible] वालीशी सलगी करीत आहेस का? येऊ दे शेट साहेबांना. खोड मोडते तुझी!"

त्या प्रमाणे शेटजी परत आल्यावर बायकोने नोकराविरुद्ध तक्रार केली. गुमास्त्याविरुद्ध नोकराने आणि मुनीमां-विरुद्ध गुमास्त्याने पण शेटजींचे कान भरले.

सर्वांच्या तक्रारी ऐकून न्याय निवाडा करण्यासाठी शेटजींनी सर्वांना एकत्र बोलावून चवकशी सुरू केली. म्हणाले–"तुम्ही तिघांनी माझ्या गैरहजेरीत काय काम कारस्थाने केलीत ती सर्व माझ्या कानावर आली आहेत. माझ्या घरचे मीठ खाऊन तुम्ही माझ्या विरुद्ध असे उलटाल हे मला स्वप्नात देखील वाटले नव्हते. यापुढे तुम्हांला माझ्याकडे ठेवणे धोक्याचे आहे."

तेव्हां मुनीम, गुमास्ता व नोकर तिघे मालकाला म्हणाले–"मालक! आपण डोके कापून आमच्या पायावर ठेवले तरी आम्ही एक शब्द बोलणार नाही. पण आम्ही मालकाशी दगा केल्याची एक गोष्ट तरी दाखवून दिली पाहिजे."

"त्यात सिद्ध करण्याची गोष्टच काय? तुम्ही तिघांनी माझ्याशी केलेली लबाडी डोळ्या देखत झालेली आहे व त्याला साक्षी

पुरावा आहे. मी तुमची लबाडी तुमच्या पदरात बांधून देईन, काय वाटले तुम्हांला?" चूक दाखवून दिल्यास शेटजी सांगतील ती शिक्षा आनंदाने स्वीकारण्याचे सर्वांनी कबूल केले.

शेटजी मुनीमला म्हणाले–"तुम्ही अमुक-अमुक तारखेला थाळे भरभरून तांदूळ, डाळ व लोटी भरून तूप उचलून नेले नव्हते?"

ते ऐकून मुनीम स्मित करून म्हणाले–"मालक, त्या दिवशी श्रावण शुक्रवार होता व लक्ष्मीचे व्रत होते. आपल्या दर वर्षीच्या वहिवाटीप्रमाणे मी ब्राह्मणांना शिधा वाटला होता."

सोमूशेट म्हणाले–"होय होय! ती गोष्ट मी पार विसरून गेलो. मी उगाच आळ आणला तुमच्यावर! पण या मल्लू गुमास्त्याने पिशवी भरून पैसे आपल्या खिशात कसे काय नेले? नोकरासमोर ही गोष्ट घडली आहे."

मल्लू गुमास्ता स्मित करून म्हणाला– "मालक! मुनीमांनी माझा महिन्याचा पगार दिला तो मी एका पिशवीत ठेवून पिशवी खिशात ठेवली. त्यावेळी नोकर तेथे हजर होता. मी लपवालपवी केली नाही."

"अरे हो तो पगाराचा दिवस होता नाही का तुमचा? माझ्या लक्षातच आले नाही. परंतु तुमच्या विरुद्ध माझे कान भरणाऱ्याला ती अक्कल नको होती का?" शेटजी म्हणाले.

नंतर ते नोकराला म्हणाले–"काय रे! तू अमुक दिवशी काम सोडून भाजीवालीशी गप्पा मारायला कशाला आला होतास? तिच्याशी लग्नबिग्न करणार आहेस की पाट लावणार आहेस?"

[illegible] नव्हते असे दिसते. त्यांच्या मनात उगाच संशय आलेला दिसतो आहे." नोकर म्हणाला.

चवकशी संपली. मालकाला व नोकरांना ही गोष्ट चांगली कळून आली की हा सर्व संशयकल्लोळाचा परिणाम आहे. नोकरवर्गाला मालकाचा राग आला. इमाने इतबारे नोकरी करून सुद्धा मालकाने त्यांच्यावर संशय करावा हे त्यांना आवडले नाही व त्यांनी मालकाला तसे बोलून पण दाखविले. म्हणाले–"मालक! आपल्यासारख्या संशयी मालकाच्या पदरी नोकरी करण्यापेक्षां उपाशी घरी रहावे लागले तरी आम्हांला परवडेल. आपण आम्हांला निरोप द्यावा." असे सांगून तिघे नोकरी सोडून निघून गेले.

सोमूशेटला नवीन मुनीम, गुमास्ता व नोकर ठेवावे लागले. त्या दिवसापासून त्याने आपली संशयी वृत्ती सोडली.

भक्तीचा महिमा

फार जुनी गोष्ट आहे, काशी येथे रैदास नावाचा एक चांभार होता. कबीरदासांचे सुप्रसिद्ध गुरु संतरामानंद हे रैदासाचे पण गुरु होते. रैदास एक सुप्रसिद्ध संतकवि होता, ही गोष्ट सर्वांच्या परिचयाची आहे. रैदास आपला वडिलोपार्जित चांभाराचा धंदा करीत असे.

एकदा तो आपली हत्यारे घेऊन रस्त्याच्या बाजूला चपला शिवीत बसला होता. परंतु संध्याकाळ झाली तरी कोणी गिऱ्हाईक त्याच्याकडे आले नाही. अगदी संध्याकाळी एक ब्राह्मण आला आणि आपल्या चपला रैदाससमोर टाकून म्हणाला–"दुरुस्त करून दे!"

रैदासने चपला शिवीत त्या ब्राह्मणाला विचारले–"महाराज! आपण कोठले राहणारे? आणि काशीला कसे काय येणे झाले?"

तो ब्राह्मण म्हणाला–"मी कावेरी काठचा राहणारा आहे. विश्वनाथाच्या दर्शनाला आणि गंगास्नानाला आलों आहे."

ते ऐकून रैदास म्हणाला–"महाराज! आपल्या कावेरी नदीत पाणी नाही की काय, इतक्या दूर स्नानाला यायला?"

ब्राह्मणाने चकित होऊन विचारले– "अरे असे काय बडबडतोस? गंगेकाठी काशीला राहतोस आणि असे बोलतोस? तुला गंगेचा महिमा माहीत नाही वाटते? तू कधी गंगेवर स्नानाला गेला नाहीस वाटते?"

"महाराज! मी नाही कधी गंगेवर स्नानाला गेलो." रैदास म्हणाला.

ते ऐकून ब्राह्मण चकितच झाला. म्हणाला–"बाबारे, जो गंगास्नान करतो त्याला व त्याच्या पितरांना स्वर्गप्राप्ती होते, हे तुला माहीत नाही का? तुझ्या-

श्री गो. म. देसाई